

พุทธศาสนามองธรรมชาติอย่างไร ?

ขันทอง วิชาเดช*

ก่อนที่จะอภิปรายถึงทัศนะหรือมุมมองของพุทธศาสนาที่มีต่อธรรมชาติว่ามีลักษณะอย่างไรนั้น เราจำเป็นต้องพิจารณาถึงต้นเค้าแห่งหลักคำสอนของพุทธศาสนาไปด้วย เนื่องจากคำสอนของพุทธศาสนานำไปสู่เป้าหมายคือ การปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จประโยชน์สูงสุดในชีวิตจริง ซึ่งหมายความว่าพุทธธรรมก็คือ กรอบหรือกฎเกณฑ์ระบบการดำเนินชีวิตของบุคคลที่เรียกว่าพุทธศาสนิกชนนั่นเอง เราจะพิจารณาหลักคำสอนของพุทธศาสนา ซึ่งมีทัศนะต่อธรรมชาติต่อไป

พุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (atheism) แนวความคิดเรื่องพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกสร้างสรรพสิ่งจึงไม่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของพุทธศาสนา ดังนั้นพุทธศาสนาจึงมองธรรมชาติและสรรพสิ่งด้วยความ

เป็นเอกภาพ (unity) โดยผ่านกระบวนการของสามัญลักษณ์คือ สรรพสิ่งเป็นกระแสแห่งความไหลลื่นไม่ตายตัวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (อนิจจตา) เนื่องจากความไม่เที่ยงแท้จริงจึงจึงมีการบีบคั้น กดดันไม่ให้อยู่ในสภาพที่คงทนถาวร (ทุกขตา) อันเกิดจากความไม่มีแก่นแท้หรือสาระให้เกาะเกี่ยวยึดโยง (อนัตตา) ด้วยความเข้าใจพื้นฐานตรงจุดนี้ ทำให้มุมมองของพุทธศาสนาไม่แบ่งแยกหรือปลีกตัวเองออกจากความสัมพันธ์กับธรรมชาติ แต่กลับมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอย่างเห็นคุณค่า ทัศนะที่พุทธศาสนามีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมรอบตัวจึงถือเป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงด้วยระบบการพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกันแบบเป็นเหตุปัจจัย เมื่อสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นย่อมมีผลกระทบต่ออีกสิ่ง

* อาจารย์ สาขาศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

หนึ่งเสมอซึ่งเป็นกระบวนการโยงโยเรื่อยไป
ดังพุทธพจน์ (บาลี ส.น. ๑๖/๔๑/๖๖) ที่ยืนยันว่า

อิมสมิ สติ อิหิ โหติ
เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

อิมสุปปาทา อิหิ อุปุปฺพติ
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

อิมสมิ อสติ อิหิ น โหติ
เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี

อิมสฺส นิโรธา อิหิ นิรุชฺชติ.
เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

เมื่อมีมุมมองต่อธรรมชาติลักษณะนี้
จึงเป็นที่แน่ชัดว่า พุทธศาสนาเชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ
ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อยู่ในสถานะที่
เป็นเงื่อนไขกันเองตามกฎที่ชาวพุทธยึดถือ
ได้แก่ ความสัมพันธ์ลักษณะที่เป็นกระบวนการ
คือ เมื่อมี ก อยู่ ก็ต้องมี ข อยู่ด้วย เป็นต้น
แสดงให้เห็นความเป็นเหตุและผลตามลำดับ
ของปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ อยู่ในตัว
นั่นก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นปรากฏการณ์
ธรรมชาติหรือกระบวนการธรรมชาติ ไม่มี
อะไรที่เป็นไปตามอำเภอใจหรือเกิดขึ้นด้วย
ความบังเอิญ

จากความเชื่อมโยงตรงจุดนี้ทำให้เรา
เห็นถึงความสัมพันธ์ของกฎธรรมชาติที่แน่นอน
อย่างเป็นระบบมีระเบียบอยู่ในตัวทั้งของสิ่งมีชีวิต
และไม่มีชีวิต และถือเป็นรากฐานทาง
ความคิดที่สำคัญของพระพุทธศาสนาอันจะ
นำไปสู่การปฏิบัติให้ถูกต้องต่อธรรมชาติ

สิ่งแวดล้อมรอบตัวโดยเฉพาะการปลูกฝัง
จิตสำนึกเกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อธรรมชาติ
สิ่งแวดล้อมนั้นมีความสำคัญยิ่ง

ดังนั้น พุทธศาสนาจึงก่อปรด้วยแนว
ความคิดที่มีความเข้าใจต่อกลไกของสรรพสิ่ง
ตามธรรมชาติของมันอันเนื่องมาจากการตรัสรู้
ของพระพุทธเจ้า การประกาศการตรัสรู้ของ
พระองค์เป็นการประกาศถึงศักยภาพของมนุษย์
ที่ยังรู้สภาพความเป็นจริงของธรรมชาติ
ทั้งหมดทั้งสิ้นโดยตรง ไม่ใช่เป็นการคาดคะเน
ของพระพุทธเจ้าว่าสิ่งนั้นน่าจะเป็นอย่างนั้นหรือ
อย่างนี้ แต่หลักพุทธธรรมที่ทรงประกาศนั้น
ท้าทายให้บุคคลนำไปพิสูจน์ นำไปทดสอบ
ทดลองได้ด้วยตัวเอง ทำที่ที่พุทธศาสนามอง
ธรรมชาติในลักษณะดังกล่าวนี้จึงทำให้พุทธ-
ศาสนาเป็น “ผู้ตื่นอย่างสมบูรณ์” ดิ้นขึ้นมา
รับรู้ธรรมชาติตามความเป็นจริงด้วยตาแห่ง
“ปัญญา” ดังที่ ศ. ดร. ระวี ภาวิไล สรุปเป็น
ข้อความสั้น ๆ ว่า “ดวงตาอุบัติแล้ว ญาณ
อุบัติแล้ว ปัญญาอุบัติแล้ว วิชาอุบัติแล้ว
แสงสว่างอุบัติแล้ว” (เจมส์ เอ็ม กุสตาฟสัน
และคนอื่น ๆ, ๒๕๓๖, หน้า ๓๕๐) แสดง
ให้เห็นถึงความสอดคล้องตามที่พระพุทธองค์
ตรัสว่า “ตถาคตรัสรู้ เข้าถึงกลไกของ
ธรรมชาตินั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็น
แบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้
เข้าใจง่าย” (พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต),
๒๕๒๕, หน้า ๖๘) พระพุทธพจน์บทนี้
เป็นการประกาศถึงจุดยืนของพระพุทธศาสนา
อย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑. การมองธรรมชาติตามความเป็นจริงที่มันเป็น คือ ตถตา

๒. พระพุทธเจ้าแสดงถึงหลัก “อนัตตา” คือ ไม่มี “อัตตา” ให้เกาะเกี่ยว

๓. แสดงท่าทีการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ที่สำคัญคือแสดงหลักความไม่เห็นแก่ตัว

ดังนั้น ชาวพุทธไม่เพียงแต่ตระหนักรู้ถึงระบบและความสำคัญของธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังแสดงเจตนาที่จะต้องปฏิบัติตัวให้สอดคล้องกลมกลืนกับระเบียบวิธีของธรรมชาติอีกด้วย ลักษณะการรู้เท่าทันกลไกของธรรมชาติอย่างทะลุปรุโปร่งตามโลกทัศน์ของพุทธศาสนาทำให้พฤติกรรมของชาวพุทธเป็นมิตรกับธรรมชาติโดยไม่คิดครอบงำหรือครอบครองเป็นเจ้าของธรรมชาติ แต่กลับมีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ เห็นได้จากทศนะของพุทธศาสนิกายเซ็นที่ว่า “เมื่อก่อนปฏิบัติเซ็นเห็นภูเขาเป็นภูเขา เห็นแม่น้ำเป็นแม่น้ำ พอปฏิบัติเซ็นก็เห็นภูเขาไม่ใช่ภูเขา แม่น้ำไม่ใช่แม่น้ำ แต่พอบรรลุเซ็นก็เห็นภูเขาเป็นภูเขา เห็นแม่น้ำเป็นแม่น้ำ” ซึ่งหมายถึงการเข้าใจความเป็นไปของกลไกธรรมชาติอย่างถูกต้องถ่องแท้ หรือค้นพบหน้าตาดั้งเดิมของธรรมชาติได้แล้ว ก็จะมองเห็นความงาม ความจริง และเห็นคุณค่าที่แท้จริงของธรรมชาตินั่นเอง

ฉะนั้น พุทธศาสนาจึงถือว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และสิ่งสำคัญที่

เราต้องตระหนักรู้อยู่เสมอก็คือ มนุษย์จะอยู่ปราศจากธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไม่ได้เด็ดขาด มองในแง่ของสังคมวิทยา มนุษย์ไม่อาจอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังได้โดยไม่ยอมรับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น มองในแง่ของธรรมชาติแล้ว สรรพสิ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันเรื่อยไปตามเงื่อนไขของเหตุปัจจัย ความมีอยู่ของมนุษย์และการดำรงอยู่ต่อไปของมนุษย์ไม่อาจแยกออกจากธรรมชาติได้ ในขณะที่เดียวกันธรรมชาติเองก็ต้องมีมนุษย์คอยดูแลรักษาความสมดุลในสัดส่วนที่ถูกต้องเหมาะสม แต่ต้องทำด้วยความเข้าใจและใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบ เพื่อให้เกิดดุลยภาพตามระบบของธรรมชาติที่พุทธศาสนาเรียกว่า “ระบบการพึ่งพิงแบบเกาะเกี่ยวโยงใยซึ่งกันและกัน”

การมองธรรมชาติอย่างถูกต้องและสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างถูกต้อง เราจะเห็นได้จากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในโลกทัศน์ของสังคมชาวพุทธดั้งเดิมซึ่งมีอิทธิพลมาจวบจนถึงปัจจุบันโดยผ่านกรอบของพระธรรมวินัยคือ สังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นสังคมตัวอย่างในยุคต้น ๆ ที่แสดงให้เห็นประชาชนทั่วไปได้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าของธรรมชาติ หากเราจะพูดถึงแนวความคิดของพุทธศาสนาซึ่งมีต่อธรรมชาติเพียงอย่างเดียวโดยไม่พูดถึงบุคคลผู้ซึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติก็ดูเหมือนว่าจะขาดอะไรไปสักอย่าง และอาจเป็นข้อสงสัยว่า พุทธธรรมของพุทธศาสนาสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือหรือเป็นเข็มทิศ

ชี้แนะการดำเนินชีวิตอย่างเป็นรูปธรรมได้หรือไม่ ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจแนวความคิดและทำที่ที่พุทธศาสนามองธรรมชาติแล้วปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมได้อย่างเป็นรูปธรรม เราจะกล่าวถึงตัวแทนของชาวพุทธที่ใช้ชีวิตร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืนและเห็นคุณค่าอันก็คือ สังคมสงฆ์ โดยมีกรอบของวินัยซึ่งมีภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์เป็นแบบอย่าง

พระวินัย : ตำนิกทางธรรมชาติ และสภาวะแวดล้อม

สังคมสงฆ์คือ สังคมที่สมาชิกประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรม หรือเรียกง่าย ๆ ว่า สังคมแห่งการประพฤติธรรมนั่นเอง สังคมสงฆ์จึงเป็นสังคมแห่งความจริง หรือธรรมปรากฏผลเป็นที่ประจักษ์จากบุคคลด้วยการปฏิบัติ แต่การจะเข้าถึงธรรมได้นั้นกฎเกณฑ์ที่จะเอื้ออำนวยให้ถึงสภาวะดังกล่าวก็คือ วินัย ด้วยเหตุนี้วินัยจึงมีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นเครื่องมือสร้างสรรค์โอกาสในการพัฒนาตน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เพื่อจุดมุ่งหมายเบื้องต้นให้เป็นระเบียบวิธีปฏิบัติที่เอื้อต่อความงอกงามแห่งปัญญาซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของมนุษย์

เมื่อบัญญัติพระวินัยไว้แล้วข้อปฏิบัติของคณะสงฆ์หลายประการดูเหมือนว่า เป็นความสำนึกถึงสภาวะทางธรรมชาติแวดล้อมในมุมมองของพุทธศาสนา เช่น ความสำนึกทางสิ่งแวดล้อมซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่า “มลภาวะ” เห็นได้จากข้อบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องความสะอาด

ทั้งของภิกษุเองและของสภาวะแวดล้อมธรรมชาติคือ ห้ามทำลายความสะอาดของน้ำด้วยการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือแม้กระทั่งถ่มน้ำลายลงในน้ำ ในสมัยพุทธกาลนั้นไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมที่ปล่อยควันพิษหรือน้ำเสียลงในแม่น้ำลำคลอง สิ่งที่เป็น “มลภาวะ” ดังกล่าวจึงได้แก่ อุจจาระหรือปัสสาวะซึ่งเป็นของเสียที่ถ่ายเทออกมาจากร่างกายของเรานี้เอง พุทธศาสนาไม่มองข้ามสิ่งที่เห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยอย่างนี้จึงได้ห้ามภิกษุ-ภิกษุณีสงฆ์ไม่ให้กระทำการดังกล่าวนี้ เพื่อรักษาสภาพของสิ่งแวดล้อมให้คงเดิม อีกทั้งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน สอดคล้องอย่างลงตัว

สำนึกของการ “ไม่อดขับ ถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติ”

สังคมโลกปัจจุบันนี้ เป็นสังคมแห่งการบริโภคนิยมซึ่งมาพร้อมกับเศรษฐกิจระบบทุนนิยมเสรีซึ่งมีปรัชญาการแสวงหาประโยชน์ในเชิงที่ว่า “การบริโภคคือ การใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการเพื่อให้เกิดความพอใจ” (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ๒๕๓๗, หน้า ๒๕) แนวความคิดที่ปลูกเร้าให้เกิดการบริโภคแบบเพียงแค่ “ความพอใจ” นี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) วิเคราะห์ว่า “เป็นการเสพบริโภคเพื่อสนองความต้องการคุณค่าเทียมเท่านั้น” คือเสพบริโภคเพื่อความอร่อย เสริมความโก้หรู กินอาหารจานละแพง ๆ ราคาเป็นพันเป็นหมื่นก็มีโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพ

ของอาหาร (พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), ๒๕๓๙) ความคิดเหล่านี้จะต้องวิ่งไล่ตามต้นหาอย่างไม่มีที่สิ้นสุดเหมือนกับพุทธพจน์ที่ว่า “นตฺถิ ตณฺหาสมํ นทํ” (พ. ธ. ๒๕/ ๒๕๑/๑๑๐) ความอยากเต็มไม่เต็มเหมือนแม่น้ำ

ท่านพุทธทาสถือเป็นนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ซึ่งมีแนวความคิดที่มีอิทธิพลในสังคมไทยยุคปัจจุบันพูดถึงลักษณะการกินของพระ (รวมทั้งฆราวาสด้วย) ตามทัศนะของพุทธศาสนาว่า

“...กินอาหารของความว่าง
ซึ่งเป็นวิธีที่พระกิน วิธีที่พระ
ฉันให้นึกถึงบทปัจฉิมเวทมนต์นั้น
อยู่เสมอไปว่า : สิ่งทีกินก็ดี สิ่ง
ที่ถูกกินก็เป็นความว่าง เป็น
ของว่าง ตัวผู้ที่กินนั้นก็
เป็นของว่าง เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่
บุคคล สิ่งที่ถูกกินก็เป็นของว่าง
หรือเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ:
การกินก็เลยเป็นความว่างเพราะ
ไม่มีตัวที่กินและตัวที่ถูกกิน”
(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป., หน้า ๘๒)

จากทัศนะนี้ทำให้เราได้ภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า พุทธศาสนานอกจากจะปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามธรรมชาติแล้ว ส่วนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับหยิบยื่นหรือการบริโภคใช้สอยธรรมชาติแวดล้อมก็เป็นการกระทำอย่างสำรวมระวัง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือเกิดประโยชน์จริง ๆ ไม่ใช่เพื่อความฟุ่มเฟือยหรือสนอง

ความต้องการของตนเป็นหลัก และที่สำคัญที่สุดก็คือ การปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างไม่มีอัตรดา เข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเท่าที่จำเป็นเท่านั้นเอง

หากเจตนาของมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติโดยเน้นตนเองเป็นศูนย์กลาง การกระทำต่อธรรมชาติก็จะกลายเป็นการครอบงำครอบครองหรือเข้าใจว่าตนเองมีอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งจะนำไปสู่การทำลายธรรมชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สังคมอเมริกันที่เป็นต้นแบบเศรษฐกิจระบบทุนนิยมเสรีปรากฏว่า มีวัตถุเครื่องกินเครื่องใช้ค่อนข้างจะฟุ่มเฟือยเพื่ออำนวยความสะดวกสบาย อเมริกามีประชากรเพียง ๕ เปอร์เซ็นต์ของประชากรโลกแต่บริโภคทรัพยากรธรรมชาติทั้งจากประเทศของตน และดูดซับมาจากประเทศกำลังพัฒนาคิดเป็นทรัพยากรของโลกทั้งหมด ๔๐ เปอร์เซ็นต์ และใช้พลังงานทั้งหมดของโลก ๓๐ เปอร์เซ็นต์ (พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต), ๒๕๓๙, หน้า ๘๓) ความฟุ้งพร้อมด้วยวัตถุบำเรอมนุษย์ได้จากการจัดการกับธรรมชาติ ดังนั้น การจัดการกับธรรมชาติหรือการแสวงหาผลประโยชน์จากธรรมชาติก็จะไม่มีที่สิ้นสุด ในที่สุดธรรมชาติก็ไม่พอกับความต้องการของมนุษย์สุดท้ายแล้วธรรมชาติต้องพินาศหรือสูญสลายไป นี่แสดงให้เห็นว่า แนวความคิดที่มองตัวเองเป็นศูนย์กลางหรือการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวได้ทำลายธรรมชาติแวดล้อมมากมายเพียงใด เราจะพิจารณาการถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติในทัศนะของพุทธศาสนาต่อไป

ในพระวินัยมีข้อบัญญัติต่าง ๆ ที่บ่งบอกถึงความพอดีของการบริโภควัตถุในธรรมชาติคือ การจำกัดเครื่องใช้ส่วนตัวของภิกษุ เช่น ผ้าจีวรของภิกษุสงฆ์อนุญาตให้ใช้ได้เพียง ๓ ผืนเท่านั้น ซึ่งอยู่ในปริมาณและขอบเขตที่จำเป็นสำหรับชีวิตคือ ใช้ป้องกันความหนาว ความเย็น ความร้อน หรือเพื่อป้องกันอันตรายซึ่งจะเกิดจากยุงหรือเห็บเป็นต้น ไม่ใช่มุ่งห่มเพื่อให้เกิดความสวยงามซึ่งจะนำไปสู่การสะสมพอกพูนกิเลส และอุปาทานทั้งหลาย เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยฟุ่มเฟือยอย่างไม่จำเป็น แต่การเสพลิงบริโภคตามทศนะของพุทธศาสนาเป็นไปอย่างมีคุณค่า ดังมีเรื่องเล่าว่า

“คราวหนึ่ง พระเจ้าอุเทนถวายผ้าจีวรแก่พระอานนท์ประมาณ ๕๐๐ ชุด พระองค์ตรัสถามพระเถระว่าจะนำผ้าจำนวนมากนี้ไปทำอะไร พระเถระชี้แจงว่า ผ้าจีวรใหม่ก็จะนำไปถวายแก่พระสงฆ์ผู้มีจีวรเก่า...พระสงฆ์ผู้มีจีวรเก่าท่านก็จะถวายแก่รูปที่มีจีวรเก่ากว่าตน...จีวรเก่านำไปทำผ้าเช็ดเท้า...หรือที่เก่ามาก ๆ ก็ขยำผสมกับดินแล้วฉาบทาฝาผนังกุฏิ”

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า ๕๖)

วิธีการที่พระเถระอธิบายแก่พระเจ้าอุเทนเป็นความสำนึกรับผิดชอบต่อการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างมีคุณค่า หรือภาษาสมัยใหม่เรียกว่า “ระบบรีไซเคิล (recycle)” หากเราวางใจเป็นกลางหรือไม่คิดว่าภิกษุปรายเข้าข้างพุทธศาสนาจนเกินไปนัก วิธีนี้ย่อมไม่ใช่เรื่องใหม่ในพุทธศาสนาแต่อย่างใดและอาจกล่าวได้ว่า พระอานนท์เถระเป็นผู้ใช้ระบบรีไซเคิลจนประสบผลสำเร็จมาแล้ว

สถานที่อยู่พำนักเป็นประจำของคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลคือ โคนต้นไม้ สมาชิกที่จะเข้าสู่สังคมลำดับแรกจะได้รับการชี้แจงถึงระเบียบวิธีหรือธรรมเนียมการอยู่ตามโคนต้นไม้ กิจกรรมหลักหลาย ๆ อย่างก็ดำเนินไปตามร่มเงาของธรรมชาติที่ร่มรื่นสงบเย็นด้วยความสำนึกในบุญคุณและการมองธรรมชาติเป็นกัลยาณมิตรที่ดี พระพุทธเจ้าทรงเตือนพระสาวกและบุคคลทั่วไปว่า “บุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็ไม่ควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม” (ขุ. เปต. ๒๖/๒๖๑/๒๑๐) จากพุทธพจน์บทนี้ทำให้เราเข้าใจความหมายของมิตรภาพตามทศนะของพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งซึ่งไม่จำกัดอยู่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น แต่รวมไปถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตเช่นต้นไม้ด้วย ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

สำนึกของการ “อยู่ร่วมกับสรรพสัตว์”

มนุษย์อาจจัดได้ว่าเป็นกำเนิดที่สูงกว่าสัตว์ได้รัจฉาน ตามหลักพุทธศาสนา การ

เกิดเป็นสัตว์เครื่องจนาเป็นวิบากของกรรมชั่ว ในขณะที่เกิดเป็นมนุษย์เป็นผลของกรรมดี อย่างไรก็ตาม การที่พุทธศาสนามีทัศนะเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์จะมีความชอบธรรมในการเอาเปรียบสัตว์เครื่องจนา มนุษย์แม้ว่าจะมีสถานะเหนือกว่าสัตว์ทั้งหลายทุกประเภท แต่พุทธศาสนามองว่า เราต้องมีความอาทรต่อสัตว์ที่ด้อยกว่า ความเอื้ออาทรนี้เป็นผลมาจากคติความเชื่อในพุทธศาสนาที่ว่า มนุษย์แต่ละคนล้วนแล้วแต่เคยเกิดเป็นสัตว์เครื่องจนามาแล้วในอดีต ดังนั้น พุทธศาสนาจึงปฏิบัติต่อสัตว์เหล่านั้นโดยถือว่า เป็นเพื่อนซึ่งร่วมชะตากรรมเดียวกัน มีสภาพอย่างเดียวกันคือ อยู่ในกฎของไตรลักษณ์ เกิดขึ้นแล้วดำรงชีวิตอยู่ได้ระดับหนึ่ง ต่อจากนั้นจะต้องดำเนินไปสู่เส้นทางสุดท้ายอันได้แก่ ความสูญสลาย

จากกระทู้ที่ผู้เขียนได้ตั้งไว้ในเบื้องต้นว่า พุทธศาสนามองธรรมชาติอย่างไร ? พอสรุปเป็นประเด็นหลักได้ว่า

๑. พระพุทธศาสนามองธรรมชาติเป็นที่รื่นรมย์ สอนให้มองเห็นและชื่นชมความงดงามในธรรมชาติ ให้มนุษย์สามารถแสวงหาความสุขได้จากธรรมชาติรอบตัว เห็นได้จากการบรรยายชื่นชมความงดงามในธรรมชาติของภิกษุและภิกษุณีซึ่งแสดงความรู้สึกสดชื่น เบิกบาน ผ่องใส และเป็นสุขเมื่อคลุกคลีอยู่กับความงดงามของธรรมชาติ ดังภาษิตที่กล่าวในโอกาสต่าง ๆ เช่น

“ภูเขาค้นหลากหลายมีสี
ดั่งเมฆครีมี งามเรืองรอง แห่
น้ำเย็น ไสสะอาด คารคายด้วย
แมลงค่อมทอง ช่างชวนให้
รื่นรมย์ใจเสียจริง” (จุ. เกร. ๒๖/
๑๓/๓๐๘)

กาลาที่ชื่นชมความงามของสัตว์ป่าตามธรรมชาติ และมองสัตว์ป่ามีนัยเป็นต้นเป็นเพื่อนคอยย้ำเตือน คอยบอกเวลาในการปฏิบัติธรรม เช่น

“นกยูงทั้งหลาย มีขน
คอเขียวงดงาม มีหงอนสวย
ร้องแซ่ซ้องในป่าการวี นกยูง
เหล่านั้นพากันร้อง ทำมกลาง
ลมหนาวอันเจือด้วยฝน ย่อม
กระตุ้นเตือนผู้เจริญญาณซึ่ง
หลับใหลให้ตื่นขึ้น” (จุ. เกร.
๒๖/๒๒/๓๑๑)

และกาลาชื่นชมความงามตามธรรมชาติที่ว่า

“ภูเขาค้นอันกว้างใหญ่ไพศาล
มีน้ำไหลใสสะอาด มีฝูงค่าง
และฝูงเนื้อฟานคลาคล่ำ คารคาย
ไปด้วยน้ำ และสาหร่ายเหล่านั้น
ย่อมทำให้เรารื่นรมย์ใจยิ่งนัก” (จุ. เกร. ๒๖/๑๑๓/๓๔๔)

ท่าทีที่พุทธศาสนาองธรรมชาติดังนี้ก็คือ ต้องการให้มนุษย์มีความสุขในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ พอมนุษย์มีความสุขอยู่กับธรรมชาติเห็นคุณค่าของธรรมชาติแล้ว สิ่งที่จะเกิดขึ้นอีกประการหนึ่งก็คือ การอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมซึ่งจะเป็นไปโดยอัตโนมัติ

๒. พุทธศาสนาองสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติว่า เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมกฏธรรมชาติอันเดียวกัน เหมือนอย่างคำที่ชาวพุทธกล่าวอยู่เสมอว่า สัพเพ สัตตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นเพื่อนเกิด เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ฉะนั้นจึงต้องมีความเมตตา ปรารถนาดีต่อกัน เช่น ภาษิตของพระคหุติริยเถระที่กล่าวว่า

“บุคคลถูกเหยียบและขยัก
กัดในป่าใหญ่ พึงเป็นผู้มีสติอด
กลั่นในอันตรายนัน เหมือนช้าง
ในสงคราม” (พ. เถร. ๒๖/๓๑/
๓๑๔)

ภาษิตบทนี้มีได้มุ่งหวังให้เราต้องยอมเสียสละตัวเองเพื่อเป็นอาหารแก่สัตว์อื่น แต่เจตนาที่อยู่เบื้องหลังจริง ๆ แล้วพยายามจะชี้ให้เราเห็นว่า หากเกิดการกระทบกระทั่งกันบ้างก็ให้รู้จักอดทนอดกลั้นอย่างมีสติ หรือมีวิธีคิดอย่างโยนิโสมนสิการ และเรายังมีวิธีหลีกเลี่ยงอันตรายอันจะเกิดจากสัตว์ซึ่งมีพิษมี

โทษได้อีกหลายวิธี หรืออย่างน้อยถ้าเป็นยุงเหือบ มารบกวนเราก็สามารถไล่ให้มันหนีไปที่อื่นได้ พื้นฐานของการมองธรรมชาติแบบนี้จึงตั้งอยู่บนฐานของความเมตตากรุณาเป็นสำคัญ โดยเฉพาะพื้นฐานทางศีลธรรมของพุทธศาสนาข้อแรกก็คือ ต้องมีเจตนาเว้นจากการฆ่าหรือเบียดเบียนสัตว์อื่น ๆ โดยเปรียบเทียบความรู้สึกของตนเป็นประมาณ เช่น

“อริยสาวก ย่อมพิจารณา
เห็นดังที่ว่า เราเองอยากมีชีวิต
ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์
ถ้าใครจะปลงชีวิตเราผู้อยากอยู่
ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์
ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจ
แก่เรา ถ้าเราจะปลงชีวิตผู้อื่น
ผู้อยากอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข
เกลียดทุกข์ ก็จะไม่ใช่ข้อที่
ชื่นชอบที่พอใจแก่ผู้อื่นเหมือน
กัน...อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่าง
นี้แล้ว ย่อมงดจากปาณาติบาต
ด้วยตนเอง ย่อมชักชวนผู้อื่นให้
งดเว้นจากปาณาติบาตด้วย ย่อม
สรรเสริญคุณแห่งการงดเว้น
ปาณาติบาตด้วย...” (เนื่องน้อย
บุญเนตร, ๒๕๓๗, หน้า ๑๗๔)

พุทธศาสนาองธรรมชาติของสัตว์
ทั้งหลายอันประกอบด้วยความเมตตา เสนอ

ให้บุคคลมีจิตเมตตาละเว้นการทำอันตรายต่อชีวิตอื่น การถวายทานที่ดียิ่งใหญ่ซึ่งมีในสหัสโลกธาตุแก่ผู้ประเสริฐทั้งหลายนั้น ทานลักษณะนั้นก็มิยิ่งใหญ่เท่ากับการมีจิตเมตตากุศลแม้เพียงชั่วขณะหนึ่ง เมื่อมีหลักแห่งความเมตตากุศลต่อสรรพสัตว์ดังนี้แล้ว พุทธศาสนาจึงเสนอว่า

“พึงแผ่ไมตรีจิตในสัตว์
ทั้งหลายว่า ขอสัตว์ทั้งปวง จง
เป็นผู้มีสุข มีความเกษม...
มารดาอนอมบุตรน้อยคนเดียว
ผู้เกิดจากตน แม้ด้วยยอมสละ
ชีวิต ฉันใด พึงเจริญเมตตาไม่
จำกัด ในสัตว์ทั้งปวง ฉันนั้น”
(จุ. พุ. ๒๕/๓-๕/๒๑-๒๒)

ไม่เพียงแต่สัตว์ซึ่งมีชีวิตเท่านั้น แม้แต่ต้นไม้ใบหญ้าพระพุทธศาสนาก็บอกว่าต้องมีเมตตากุศลต่อกัน เช่นความปลอดภัยที่แสดงภาวะของจิตอันประกอบด้วยเมตตา คือ

“เมื่อเดินทางไปในที่ท้องทุ่ง
ถิ่นชนบท มองเห็นต้นไม้ใหญ่
มีลำต้นแข็งแรง บริบูรณ์ด้วย
กิ่งก้าน แผ่ขยายเป็นปริมณฑล
มีใบเขียวสดงามสะพรั่ง สมบูรณ์
ด้วยร่มเงา คนที่กำลังมีจิตใจ
เปิดกว้าง เบิกบานกับความงาม

ของธรรมชาติ ย่อมมีจิตยินดี
ในความเจริญงอกงามและความ
สมบูรณ์ของต้นไม้ใหญ่ สุขใจ
สบายใจที่เห็นต้นไม้ใหญ่น้อยอยู่ใน
สภาพที่ดี และอยากให้ต้นไม้
นั้นแข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจาก
ภัยเบียดเบียน จิตของเขาใน
เวลานั้น เป็นจิตที่โน้มมน้อม
เข้าไปหาหรือแผ่ออกไปสู่ภาวะ
ที่ดีงามของต้นไม้ใหญ่” (พระ
ราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต),
๒๕๒๕, หน้า ๕๐๓-๕๐๔)

๓. พุทธศาสนามองธรรมชาติโดยสัมพันธ์กับการพัฒนาคนของมนุษย์ว่า ธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่า เอื้อต่อการพัฒนาคนของมนุษย์ เช่น ความสงัดวิเวกช่วยโน้มน้าวจิตให้สงบเป็นสมาธิ ภาพของสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติเกื้อหนุนให้ปัญญา มองเห็นความจริงของโลกและชีวิต ดังจะเห็นว่า ในการพัฒนาคนของพระภิกษุ นั้น พระพุทธเจ้าสนับสนุนให้พระไปอยู่ป่า นำธรรมชาติแวดล้อมมาเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการพัฒนาคน

๔. พุทธศาสนาปฏิเสธความมีอยู่ของตัวตน สรรพสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลมีพื้นฐานอย่างเดียวกันคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีอัตตา ทุกสิ่งในโลกบรรยายได้ด้วยกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงมีความเกิดขึ้น ดำรงอยู่

เพียงชั่วขณะ สุดท้ายแล้วจะต้องดับไป ปรากฏการณ์ต่าง ๆ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยง ดำเนินไปตามกระแสที่อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ความเข้าใจดังนี้ทำให้พุทธศาสนามองธรรมชาติและรวมไปถึงการปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความเป็นมิตร

๕. มนุษย์ไม่แยกตัวเองออกจากโลก ธรรมชาติ ธรรมชาติในทัศนะของพุทธศาสนา มีสิ่งหนึ่งที่เหมือนกันคืออยู่ภายใต้ของกฎไตรลักษณ์ แม้มนุษย์เองก็มีลักษณะร่วมที่เหมือนกัน มนุษย์กับโลกธรรมชาติจึงมิได้มีความแตกต่าง แนวความคิดแบบนี้นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ

๖. การเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ โดยการใช้สอยบริโภควัตถุในธรรมชาติ มิใช่เป็นการดูดซับเอาประโยชน์จากธรรมชาติ แต่เป็นการเสพบริโภคด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น การบริโภคอาหารต้องมีคุณภาพทางโภชนาการ โดยเน้นที่คุณค่าแท้หลีกเลี่ยงคุณค่าเทียม และมีความมุ่งหมายที่สำคัญคือ ให้ชีวิตดำเนินไปเพื่อการพัฒนาชีวิตสู่ความดีงาม เช่น การขบขันของภิกษุสงฆ์ทุกครั้งจะต้องพิจารณาเสียก่อน เพื่อให้เกิดความสำนึกในการขบขันให้ถูกต้อง

ด้วยความเข้าใจในพุทธธรรมลักษณะนี้ ทำให้มุมมองของพุทธศาสนาที่มีต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมปรากฏผลออกมาเป็นระบบการ

ดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ อย่างลงตัว จะเห็นได้ว่า การเป็นอยู่ของพุทธศาสนิกชนทั้งในอดีตและปัจจุบันมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอยู่เสมอ เช่น พระสงฆ์ที่คลุกคลีอยู่กับธรรมชาติในส่วนที่เป็นป่าก็เรียกว่า พระอรัญวาสีหรือพระป่า ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือ พระคามวาสีหรือพระบ้าน แม้ว่าท่านจะอยู่ประจำท่ามกลางชุมชนแวดล้อมก็ตาม แต่วัดของท่านเหล่านั้นก็เต็มไปด้วยความร่มรื่น สงบ ร่มเย็นด้วยอำนาจของเมกไม้่นานาพรรณ นี่คือผลจากการมองธรรมชาติแวดล้อมตามทัศนะของพุทธศาสนา ปรากฏการณ์เช่นนี้สามารถมองย้อนไปสู่อดีตได้ว่า พุทธธรรมของพุทธศาสนาที่มีต่อธรรมชาติมีลักษณะอย่างไร ?

ในสมัยกรุงสุโขทัย พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์มีพระราชกรณียกิจหลาย ๆ ประการ ที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เช่น บางคราว พระมหากษัตริย์ทรงแสดงพุทธธรรมให้แก่ข้าราชการบริพารฟังด้วยพระองค์เองที่ลานหินซึ่งล้อมรอบไปด้วยกลิ่นอายของธรรมชาติ หากเรามองในแง่ของการอนุรักษ์ธรรมชาติแล้ว ก็เชื่อได้ว่าเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีให้ประชาชนเกิดความรัก ความทะนุถนอม ธรรมชาติได้ตรงจุดทีเดียว

แม้ในยุคปัจจุบันนี้ที่มีวิกฤตการณ์เกิดขึ้นหลายด้านด้วยกัน โดยเฉพาะวิกฤตการณ์ด้านธรรมชาติสิ่งแวดล้อม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ทรงมีบทบาทโดดเด่น

ที่สุดก็คือ การนำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์
ในการพัฒนาสังคม เป็นโครงการพระราชดำริ
หลายโครงการทีเดียว ซึ่งเป็นการตอกย้ำหรือ
พิสูจน์ให้เห็นว่า พุทธศาสนามองธรรมชาติว่า
เป็นสิ่งที่โยงโยสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ ในลักษณะ
ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันอยู่เสมอ เหมือน

กับพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ”

รายการอ้างอิง

เอกสารปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๐๐). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๖.

พระนคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (๒๕๓๕ ก). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๕.

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (๒๕๓๕ ข). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๖.

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เอกสารทุติยภูมิ

กุสตาฟสัน, เจมส์ เอ็ม และคนอื่น ๆ. (๒๕๓๖). มนุษย์กับธรรมชาติ : เสี่ยงใคร่ครวญจาก

ภูมิปัญญาตะวันออก-ตะวันตก (MAN AND NATURE : A CROSS-CULTURAL PERSPECTIVE). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เนื่องน้อย บุญเนตร. (๒๕๓๗). จริยศาสตร์สถานะแวดล้อม : โลกทัศน์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาตะวันตก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (๒๕๓๗). เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (๒๕๓๕). การพัฒนาที่ยั่งยืน (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (๒๕๒๕). พุทธธรรม ฉบับขยายความ (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.). วิธีทำงานด้วยจิตว่าง. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๐). ธรรมนูญพุทธทาส ๓๖๐. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ละเอียด ศิลาน้อย. (๒๕๓๒). ปลื้มใจอย่างเชน. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.

